

Arthur van den Berg/
Jörg Glombowski/Guust de Schutter*

Economisch beleid uit de klem

Enige kritische kanttekeningen
met betrekking tot het voor-
gestelde makro-ekonomische
stimuleringsbeleid**

1 Inleiding

De "argumenten voor een macro-ekonomisch stimuleringsbeleid" die deel I van het rapport *Economisch beleid uit de klem*¹ vormen, zijn gebaseerd op in de eerste plaats een uitvoerige kritiek op het officiële beleid in zijn afzonderlijke onderdelen alsmede de daaraan ten grondslag liggende theorie, en ten tweede de ontwikkeling van een alternatieve analyse.

Onzes inziens is de kritiek uitvoeriger en beter beargumenteerd dan de alternatieve strategie. Dat viel te verwachten, gezien het feit dat het officiële beleid en ook de kritiek daarop al een aantal jaren gaande is en het alternatief slechts een eerste poging voorstelt.

Onze opmerkingen zijn dan ook in mindere mate op een beoordeling van de kritische kant van het rapport gericht dan op een inschatting van de konstruktieve. Met andere woorden: we zijn het met de kritiek over het algemeen eens en vinden het dan ook belangrijker opmerkingen te maken die tot een betere formulering van toekomstige alternatieven kunnen leiden.

We beginnen met wat 'technische' punten (herberekening van invoerelasticiteiten en werkgelegenheidseffekten van het alternatieve beleid), gaan dan over naar meer theoretische issues (verbanden

* Katholieke Hogeschool Tilburg.
** Deze kanttekeningen komen voort uit discussies die wij in het kader van een kollege Politieke Economie over *Economisch beleid uit de klem* gevoerd hebben. Aan de meningsvorming hebben ook Clemens van

Diek, Frans Mahieu, Willie Ophelders en Sjef Stoop meegedaan. Goede ideeën zouden dus ook van hun afkomstig kunnen zijn.
1. Casper van Ewijk e.d. (red.), *Economisch beleid uit de klem*, Amsterdam 1980.

tussen componenten van de vraag en de verklaring van het investeringsproces) en hebben het tenslotte over enkele restricties van het voorgestelde beleid (met name het tekort van de betalingsbalans respectievelijk het financieringstekort).

2. Technische punten

De cijfermatige aspecten van de makro-ekonomische politiek zijn in een tabel gekoncentreerd die we op bladzijde XXIX en op bladzijde 93 tegenkomen. Voor een evaluatie van de cijfers is de toegepaste methode van berekening uiteraard van belang omdat zij de theoretische achtergrond bevat. Als 'bron' vinden we slechts "berekeningen op basis van input-output tabellen" en we mogen verwachten dat deze berekeningen in "een binnenkort te verschijnen publicatie" (zie voetnoot 1, blz. 78) van de hand van Reuten en Thio uitgelegd worden. We hadden het beter gevonden als de nodige informaties nu al meegegeeld waren. Voor een gedeelte had dat onzes inziens zonder meer gekund.²

In de kritiek op het exportgerichte officiële beleid wordt naast het (terecht beklemtoonde) gevaar van een deflatiewedloop het argument gebruikt, dat een vergelijking van de invoerintensiteiten van de afzonderlijke componenten van de vraag een bijzonder hoge invoerintensiteit van de exportproductie laat zien en dat aan de andere kant de werkgelegenheidseffekten daarvan relatief gering zijn.

We lezen op blz. 79: "Uit *tabel 3* blijkt dat de exportsector relatief importintensief en arbeidextensief is, en dat zowel consumptieve bestedingen als materiële overheidsbestedingen in relatief hoge mate inkomen en werkgelegenheid genereren." Maar *tabel 3* is op zichzelf niet voldoende omdat te kunnen konkluderen. Weliswaar zijn de resultaten van de verandering van vraagcomponenten met dezelfde maatstaf gemeten (namelijk in de percentuele veranderingen van werkgelegenheid en import), toch zijn de vraagveranderingen — telkens 1% van het uitgangsniveau van de afzonderlijke vraagcomponenten — van verschillende ordes van grootheid. Laten we de afzonderlijke vraagcomponenten daarentegen ieder met 1% van het beschikbare nationale produkt (bruto) veranderen, dan krijgen we de volgende groeivoeten van de invoer en de werkgelegenheid:

2. Waarom wordt er bijv. niet naar verwezen dat de cijfers uit *tabel 9* (blz. 93) kunnen worden berekend uit de koëfficiënten van *tabel 3* (blz. 80) en uit de volumegroecijfers

uit de eerste regel van *tabel 9*? Hetzelfde geldt voor de rol die *tabel 3* speelt voor de afleiding van de tabellen 4 t/m 7, waarin de effecten van het officiële beleid aangeduid worden.

Groevoeten van invoer respectievelijk werkgelegenheid bij toename van de afzonderlijke vraagcomponenten met 1% van het BNP

tabel 1

	uitvoer	partikuliere konsumptie	materiële overheids- bestedingen	partikuliere inverte- ringen
werkgelegen- heid (groei in %)	0,85	0,72	1,27	0,56
invoer (groei in %)	1,18	0,62	0,50	0,74

De cijfers zijn verkregen door de regels 7 resp. 9 uit tabel 3 (blz. 80) te delen door de aandelen van de bestedingscategorieën in het BNP. Op basis van het *Statistisch zakboek 1980* hebben we de aandelen 60% (konsumptie), 19% (bruto partikuliere investeringen), 6% (materieële overheidskonsumptie en bruto investeringen) en 40% (uitvoer) gekozen. De input-output-gegevens die aan de berekeningen van Reuten en Thio ten grondslag lagen waren helaas niet beschikbaar.

Uit de herberekende cijfers blijkt dat weliswaar de *invoerintensiteit* van de produktie voor de export relatief hoog is, maar de export-sektor blijkt – in tegenspraak tot het aangehaalde citaat – niet minder *arbeidsintensief* te zijn dan de produktie voor binnenlandse konsumptie (materieële overheidsbestedingen hebben in ieder geval de laagste invoerintensiteit en de hoogste werkgelegenheidsintensiteit).

In de berekening van de werkgelegenheidseffekten zit volgens ons enige onduidelijkheid en zelfs inkonsistentie. De auteurs van hoofdstuk I.4 weten natuurlijk dat de samenhang tussen produktiestijging en een toename van de werkgelegenheid niet van direkt proportionele aard is: ten eerste is er een permanente stijging van de arbeidsproduktiviteit; ten tweede worden de effecten van een variërende vraag op de werkgelegenheid verzwakt door het op- en afbouwen van werkgelegenheidsreserves. In voetnoot 1 van blz. 79 schrijven Reuten en Thio: "Grofweg zou voor een produktiestijging met 2,5% de werkgelegenheid constant kunnen worden gesteld, terwijl bij iedere procentpuntafwijking *op korte termijn* een overeenkomstige werkgelegenheidsverandering met 0,5% aangenomen kan worden." Dat komt dus neer op een funktie tussen de groevoeten van werkgelegenheid (\dot{W}) en produktie (\dot{P}) van $\dot{W} = 0,5\dot{P} - 0,0125$ ofwel $\dot{P} = 0,025 + 2\dot{W}$. Maar met deze relatie wordt in tabel 3 geen rekening gehouden, wat de becijfering van de werkgelegenheidseffekten betreft (hetzelfde geldt voor de tabellen 4 en 5 waarin de effecten van een matigings/export-

stimuleringsbeleid op basis van tabel 3 berekend worden). In voetnoot 1 van blz. 79 wordt nu een advies gegeven hoe je de genoemde effecten mee zou moeten nemen: je zou namelijk de werkgelegenheidscoëfficiënten in tabel 3 moeten halveren. Dit advies lijkt ons misleidend omdat daarmee de produktiviteitsstijgingen buiten beschouwing zouden blijven. De auteurs volgen trouwens bij de berekening van de tabellen 6 en 7, waarin wederom implicaties van het officiële beleid gegeven worden, hun eigen advies niet, maar houden nu *wel* rekening met de genoemde effecten. Het gehanteerde 'recept' blijkt het volgende te zijn: (1) Trek van de verwachte of geplande groeivoeten van de vraagcomponenten 2,5% af voor de negatieve effecten van de produktiviteitsstijging op de werkgelegenheid en je krijgt groeivoeten die je als 'werkgelegenheids-relevant' zou kunnen aanduiden.

(2) Vermenigvuldig de specifieke coëfficiënten uit tabel 3, die de percentuele stijging van de werkgelegenheid bij toename van de vraagcomponenten met één percent aangeven, met de zojuist berekende 'werkgelegenheids-relevante' groeivoeten. Op deze manier krijg je 'ongekorrigeerde werkgelegenheidseffecten' — ongekorrigeerd voor de verandering van werkgelegenheidsreserves binnen de bedrijven.

(3) Halveer nu in een laatste stap de sub (2) berekende cijfers om de feitelijke (korte termijn-)effecten te verkrijgen. Het recept werkt perfect met betrekking tot de tabellen 6 en 7 en bijna perfect voor tabel 9, waarin de beleidsaanbevelingen en hun verwachte konsekwenties vermeld zijn.

Tabel 2 geeft een overzicht over de uitkomsten van de toepassing van 'ons' recept.

Het blijkt dat de door ons berekende effecten op één uitzondering na bij afronding tot exakt dezelfde cijfers leiden als die in regel 2 van tabel 9 vermeld zijn. Het verschil betreft de component consumptie, waar het cijfer van Reuten en Thio juist 100% hoger is. De verdenking ligt voor de hand dat bij hun gewoon de laatste korrektie (de halvering) achterwege is gebleven! Dat heeft natuurlijk konsekwenties: in absolute termen zou de werkgelegenheid als gevolg van de toename van de consumptie niet met 17.200 arbeidsplaatsen stijgen maar met slechts 8.600, wat de totale toename van 13.500 naar een schamele 4.900 terugbrengt. Dit getal zou daarentegen weer iets groter worden voor het geval dat maar met een arbeidsproduktiviteitsstijging van 2,2% (in plaats van 2,5%) rekening werd gehouden, wat de auteurs op blz. 92 suggereren.

Een laatste 'technische' opmerking betreft de berekeningen met

(Her-)berekening van de werkgelegenheidseffekten van het alternatieve beleid

tabel 2

	uitvoer	partikuliere konsumptie	materiële overheids- bestedingen	investe- ringen bedrijven
volumegroei	1,5	3,5	8	0
werkgelegen- heidsrelevante volumegroei	-1	1	5,5	-2,5
elasticiteiten uit tabel 3, regel 7	0,3352	0,4306	0,0758	0,1060
ongekorrigeerde werkgelegen- heidsgroeivoeten	-0,3352	0,4306	0,4169	-0,2650
gekorrigeerde groeivoeten	-0,1676	0,2153	0,20845	-0,1325
cijfers uit tabel 9	-0,17	0,43	0,21	-0,13

betrekking tot de betalingsbalans. Een grote rol speelt daarbij de 'substitutie-elasticiteit van de export'. Kennelijk is daarmee de elasticiteit van de export ten opzichte van het exportprijspeil bedoeld. Waarom niet eens de formule uitschrijven om duidelijkheid te scheppen? Het werkt namelijk verwarrend, wanneer op blz. 82 in een toelichting een substitutie-elasticiteit van 1,14 onzes inziens fout verklaard wordt als "1,14% prijsverlaging voor 1% volumestijging". Een korrekte formulering zou in dat geval hebben kunnen luiden: '1,14% volumestijging voor 1% prijsverlaging' of '1% volumestijging voor 0,88% prijsverlaging'.

Storend vinden we het eveneens dat de effecten op de lopende rekening van de betalingsbalans voor de verschillende scenario's op afwijkende manieren uitgedrukt worden: soms relatief (in % van de export in de tabellen 4, 5 en 7) soms absoluut (tabel 9); het ruilvoetverlies een keer als "reëel inkomensverlies" (tabel 5), een andere keer (impliciet) als verschil tussen volumegroei en waarde-groei van de export (tabel 7).

3 De theoretische fundering

Komen we nu tot enkele opmerkingen met betrekking tot de theoretische fundering van het alternatieve beleid. Onzes inziens is het wel nuttig de specifieke effecten te berekenen die veranderingen van afzonderlijke vraagcomponenten op werkgelegenheid, toegevoegde waarde, invoer en dergelijke hebben. Dit is in (of veeleer vóór) het rapport gebeurd. Maar het blijft wel een ceteris paribus-analyse in die zin dat geen verbanden gelegd worden tussen de veranderingen van de verschillende vraagcomponenten. Deze stelling is zeker wat te gedurfd, dus haasten we ons haar enigszins te verzwakken om haar kern beter te kunnen verdedigen. Eigenlijk zou je een perfect kwantitatief makro-ekonomisch model moeten hebben waaruit blijkt in welke richting en met welke bedragen de andere vraagcomponenten veranderen als je aan één ervan begint te sleutelen. Nou, die perfecte modellen zijn er niet, en je mag van een klein groepje oppositionele ekonomen niet eisen wat het grote officiële apparaat ook niet tot stand brengt. Maar hoe wordt dan het gat ingevuld? Wat de evaluatie van de officiële politiek betreft: door een *reductio ad absurdum*. De auteurs nemen namelijk in eerste instantie de verbanden over, die de theoretische tegenstanders geponeerd hebben. Vervolgens worden deze naar de input-output-aanpak getransporteerd, waarin zij tot resultaten blijken te leiden die de tegenstanders in het ongelijk stellen (de officiële politiek blijkt niet de nagestreefde doeleinden te kunnen verwezenlijken). De kritiek wordt nog versterkt door geïsoleerde fouten in de officiële benadering bloot te leggen, bijvoorbeeld de te hoge elasticiteit van de export ten opzichte van het exportprijsspeil, die de CED van de SER volgens de critici hanteert (vgl. blz. 86). Voor *kritische* evaluaties lijkt ons dat een aardige manier van doen, maar misschien zou het beter zijn de konsekwenties van officiële beleidsaanbevelingen op basis van een eigen makro-model te berekenen, alvorens ze in de input-output-molen te stoppen. Voor de ontwikkeling van een eigen beleid echter lijkt ons het gebrek aan een eigen model van grotere betekenis. Natuurlijk zijn er daarvoor in het rapport een heleboel partiële bouwstenen te vinden in de vorm van kwalitatieve en kwantitatieve argumenten. Samen vormt het nog geen consistent geheel.

Kijken we bijvoorbeeld naar het totstandkomen van de volume-groeicijfers in de aanbevelingen. De mogelijke verbanden tussen deze groeivoeten worden grotendeels afgekapt, of door 'exogenisering', of door 'politisering'. De groeivoet van de uitvoer wordt gelijk gesteld aan de (door het CPB) verwachte groei van de werelduitvoer; de stijging van de particuliere consumptie respektievelijk van de materiële overheidsbestedingen wordt

politiek bepaald; het enige open einde lijken dus de investeringen. Omdat de andere variabelen al bepaald zijn, kunnen zij alleen nog maar de investeringen beïnvloeden, maar niet andersom. Zo heet het dan ook in het rapport heel lakoniek (nadat de groeicijfers voor de particuliere consumptie en de materiële overheidsbestedingen uiteengezet zijn): "Door deze bestedingsverruiming zou dan voor 1981 een nul-groei van de bedrijfsinvesteringen (inclusief woningbouw) gerealiseerd kunnen worden. (Raming MEV - 3%)." (blz. 92). In de inleidende samenvatting (blz. XXVIII) wordt op deze gedachte nog iets verder gesponnen: "Vooralsnog mag dan verwacht worden dat het volume van de investeringen (inclusief woningbouw) in 1981 niet daalt, terwijl als gevolg van de bestedingsverruiming de investeringen in 1982 stijgen." Deze verklaring van het investeringsproces lijkt ons tamelijk eenzijdig. Zeker is de vraag respectievelijk de bezettingsgraad een belangrijke variabele voor investeringsbeslissingen, maar anderzijds valt niet te ontkennen dat de winstgevendheid — en die staat in een kapitalistisch systeem steeds centraal — behalve door het niveau van de vraag ook mede wordt bepaald door aanbodsfactoren zoals bijvoorbeeld de reële loonkosten. We vinden het best begrijpelijk dat de auteurs van het rapport het voortdurende geschreeuw over de 'te hoge' lonen moe zijn — wij zijn het eveneens — maar dat neemt de noodzaak niet weg, met de samenhangen tussen lonen en winsten enerzijds en winsten en investeringen anderzijds rekening te houden. In linkse kringen wordt, wat dat punt betreft, onzes inziens graag en te haastig naar de empirische gegevens verwezen waaruit moet blijken dat dergelijke samenhangen niet bestaan. De in het rapport (zie tabel 2, blz. 78) aangehaalde cijfers over de ontwikkelingen van het overige inkomen van bedrijven en de netto investeringen van bedrijven geven daartoe onzes inziens geen aanleiding. Impliciet vindt dat zijn erkenning wanneer de auteurs schrijven: "Te zeer wordt er onzes inziens vanuit gegaan dat meer 'ruimte' om te investeren ook tot meer investeringen zal leiden." (blz. 77). Het zit namelijk in het woordje "te zeer". De schakel tussen winst en investeringen is kennelijk niet helemaal fout, maar slechts gedeeltelijk. Waarop het onzes inziens aankomt is nu juist dit punt wat preciezer te formuleren, ook al om het de matigingsfilosofen niet te makkelijk te maken met een tegenkritiek.³ De auteurs trekken zich uiteindelijk op een tamelijk defensieve stelling terug, namelijk dat de investeringsquote niet overeenkomstig de overige inkomensquote stijgt (blz. 77). Voor hen, die zelf de rol van de vraag als de belangrijkste variabele beklemtonen, zou dat het allerminst een verrassing zijn.

Tot nu toe ging het om invloeden van *andere* variabelen op de

investeringen waarover we graag in een hernieuwd rapport een uitvoeriger redenering zouden willen vinden (naast de loonkosten zijn er natuurlijk ook andere variabelen van betekenis). Wat ons verbaast is, dat de omgekeerde invloeden nauwelijks aan bod komen. Om het in orthodox-keynesiaanse terminologie en (te) scherp te stellen: er is wel een accelerator, maar waar is de multiplier? Bij Keynes en meer nog in de marxistische theorie (behalve de onderkonsumptionistische 'fraktie') speelt de kapitaalakkumulatie een uitermate actieve rol. De investeringen zijn bij wijze van spreken de (relatief) onafhankelijke variabele waaraan alle andere samenhangen gekoppeld en ondergeschikt zijn. Van deze visie vinden wij nauwelijks⁴ iets terug in het rapport.

4 Restrikties

We gaan nu over naar de restrikties waaraan het voorgestelde alternatieve beleid onderhevig is. De officiële adviseurs en beleidsmakers wordt verweten dat zij de eigenlijke 'reële' doelstellingen (bestrijding van werkloosheid, handhaving van de gemiddelde koopkracht van looninkomens en sociale uitkeringen en handhaving van het sociale voorzieningenniveau, zie blz. XXV, 72) loslaten en randvoorwaarden met betrekking tot het financieringstekort, de externe waarde van de gulden, de inflatie enzovoort tot de rang van doeleinden verheffen. De auteurs van het rapport willen daar tegenover de reële doeleinden weer centraal stellen. Met die positie zijn we het in principe wel eens. Maar voor de inschattingen van de mogelijkheden van zo'n beleid is het cruciaal de randvoorwaarden vast te stellen, om de armslag te kunnen bepalen die de restrikties toestaan. Als restrikties komen op de eerste plaats het betalingsbalanstekort, het financieringstekort van de overheid en de inflatie in aanmerking. In de reeds herhaaldelijk genoemde tabellen wordt er doorgaans maar één van die restrikties, namelijk het te verwachten tekort op de lopende rekening

3. Het lijkt ons hier niet de geschikte plaats om eigen ideeën over de onderlinge samenhangen tussen loonkosten, vraag, winsten en investeringen uiteen te zetten. De discussiebijdragen van Amerikaanse 'radicals' lijken ons in dit verband een bestudering waard. Zie bijv. T. Weiskopf, 'Marxian crisis theory and the rate of profit in the postwar U.S. economy', in: *Cambridge Journal of Economics*, vol. 3, 1979, pp. 341-378; H. Sherman, 'A Marxist Theory of the Business Cycle', in: *Review of Radical*

Political Economics 11/1979, pp. 1-23. Voor een model waarin de invloeden van lonen en bezettingsgraad op de investeringen een rol van betekenis spelen zie J. Glombowski, 'Ein überakkumulations-theoretisches Modell zyklischen Wachstums mit variabler Kapazitätsauslastung', in: *Das Argument* Sonderband 35, Berlin 1978, pp. 135-148.

4. Een uitzondering op de regel vormt de eerste afname op blz. 10 in het stuk van R. de Klerk.

(goederen en diensten) van de betalingsbalans, vermeld. Het vraagstuk van een te hoog financieringstekort komt wel hier en daar in de tekst aan de orde, terwijl de inflatie enigszins verwaarloosd is.

Wat de betalingsbalans betreft wordt er een tekort van 3,5 mrd gulden beschouwd als acceptabel op middellange termijn. Dit cijfer resulteert uit het op korte termijn onvermijdelijk geachte olie-tekort van 80 mrd gulden van alle OESO-landen samen en het Nederlandse aandeel in de produktie van deze landengroep (zie blz. XIX). Verder wordt naar het hoge niveau van de valutareserves verwezen (zie blz. 52 en 61). Reuten en Thio komen bij hun berekeningen voor 1981 tot een betalingsbalanstekort van 0,85 mrd als gevolg van het voorgestelde expansieve beleid. Gezien de al ongevaarlijk beschouwde marge van 3,5 mrd lijkt er niets aan de hand.

Nu wordt in het rapport vaak op de onzekerheid van de voorspellingen en de risico's van het officiële beleid gewezen en we vragen ons af in hoeverre soortgelijke bedenkingen niet ook tegen het alternatief te berde gebracht kunnen worden. Het verwachte tekort is op basis van een drietal veronderstellingen berekend, namelijk een stijging van het uitvoervolume overeenkomstig aan die van de werelduitvoer (1,5%), een konstante externe waarde van de gulden en een konstante ruilvoet. Afgezien van het feit dat een konstante waarde van de gulden mogelijk een politiek impliceert die tegenstrijdig is met het voorgestelde beleid, is het resultaat heel gevoelig met betrekking tot de vooronderstellingen. Een ruilvoetverlies van 0,5% bijvoorbeeld zou het tekort al doen oplopen tot 1,5 mrd.

Verder is de verwachte volumegroei natuurlijk geenszins zeker. In dat verband moet nog een opmerking worden geplaatst over de visie van het rapport op de internationale samenhangen. Telkens wordt het gevaar van een deflatiewedloop naar voren gebracht, onzes inziens helemaal terecht. Omgekeerd zou de logische konklusie zijn dat een expansieve politiek des te meer kans op succes maakt hoe internationaler de aanpak is. Een pleidooi voor een stimuleringsbeleid zou daar meer aandacht aan moeten schenken dan nu in het rapport gedaan is.

Een belangrijke vraag is verder wat er gebeurt in het geval dat andere landen zich niet 'neutraal' opstellen, maar een duidelijk recessieve politiek gaan voeren. Reuten en Thio schrijven daarover: "Een strategie van 'export-led growth' is mogelijk als er internationaal voldoende handelscreatie optreedt. Onder de huidige omstandigheden, met in vele landen een sterk restrictief beleid en een toenemend economisch 'nationalisme', is dit echter de *meest riskante* strategie die denkbaar is. Het denkbeeld dat de

Nederlandse economie sterk afhankelijk is van het buitenland kan en moet ook worden geïnterpreteerd in omgekeerde richting: namelijk de noodzaak om *die* mogelijkheden voor het realiseren van groei en werkgelegenheid te benutten die door het nationale beleid te beïnvloeden zijn." (blz. 91). Wederom zijn we het met de strekking van het betoog eens, de vraag blijft echter hoe ruim of beperkt de nationale mogelijkheden zijn waarvan hier sprake is. Een nationaal beperkt stimuleringsbeleid zou als gevolg van een overwegend recessieve politiek in het buitenland heel snel haar grenzen kunnen bereiken doordat het saldo van de goederen en diensten-balans in een schaarbeweging van tegenvallende exporten en groei-geïnduceerde importtoeneming terecht komt.

Komen we nu tot het financieringstekort van de overheid. Volgens het rapport zouden zich vanuit deze kant geen ernstige restrikties voor een stimuleringsbeleid voordoen. De stijging van het financieringstekort wordt namelijk begrepen als veroorzaakt door de toenemende werkloosheid (zie blz. 73). Eigenlijk zou dan een toename van de werkgelegenheid tot een *teruglopend* tekort moeten leiden, wanneer er niet de additionele bestedingen waren die aan de werking van het inverdieneffect vooraf moeten gaan. Wat het netto-resultaat van de stimuleringsactiviteiten betreft vinden we een tamelijk positieve balans opgemaakt: de extra-bestedingen van 2,1 mrd gulden worden door extra belasting-opbrengsten (1,7 mrd) enerzijds en de vermindering van de steun-inkomens (0,6 mrd) 'gefinancierd'. De toename van de overheids-salarissen wordt weliswaar als een bijkomende factor genoemd, maar niet kwantitatief bepaald. Hier hadden cijfers over de toename van het overheidspersoneel en de salarissen vermeld kunnen worden.

Houden we rekening met de boven gesignaleerde fouten wat de berekening van de extra werkgelegenheid in de produktie van konsumptiegoederen betreft, dan moeten natuurlijk ook de inverdieneffecten gereduceerd worden. Hier was het misschien meer dan op andere plaatsen in het rapport wenselijk een tijdsbestek van meer dan één periode te beschouwen waarbij bijvoorbeeld het aspect van de vervolggkosten van de materiële overheidsbestedingen aan de orde had kunnen komen. De optimistische kijk op de dingen veronderstelt natuurlijk dat het expansieve beleid succes heeft. Gezien de zich internationaal voordoende tendenzen in de richting van recessieve maatregelen, is het gevaar niet zonder meer van de hand te wijzen, dat een expansief beleid niet vol te houden zou zijn en de (vertraagd optredende) inverdieneffecten niet tot stand zouden komen. De van konservatieve zijde vaak geuite bezorgdheid dat de

uitbreiding van de overheidsschuld via rentevoetstijgingen de partikuliere investeringen negatief zou beïnvloeden ('crowding out'), wordt door de auteurs als niet reëel gegrond beschreven (zie blz. 43/44). Onzes inziens is deze inschatting terecht. Maar negatieve uitwerkingen op de investeringen zouden natuurlijk ook via andere kanalen kunnen lopen. In zijn inmiddels 'klassieke' artikel heeft Kalecki⁵ erop gewezen dat de kapitalisten als klasse geen belangstelling hebben voor een politiek van volledige werkgelegenheid, ook al was zo'n politiek a) te realiseren en b) ging zij niet ten laste van de winstquote. Zo'n politiek zou namelijk de politieke machtsverhoudingen ten gunste van de arbeidersklasse veranderen en haar invloed op de staat en het maatschappelijk leven vergroten. Deze stellingen krijgen een nog groter gewicht wanneer zij aan inschattingen gekoppeld worden waarbij de kosten of de resultaten van een politiek van volledige werkgelegenheid ten laste van 'het bedrijfsleven' gaan.⁶

5 Slot

Wij hebben ons voornamelijk bezig gehouden met technische en theoretische problemen van het rapport. Pas in de laatste alinea van de vorige paragraaf was er sprake van politieke factoren die een rol zouden kunnen spelen bij het economische beleid. Een afweging van dit soort politieke restricties die zich in een verslechtering van het 'investeringsklimaat' vertalen, komt onzes inziens te weinig naar voren. De staat verschijnt (net als de economiebeoefening) als een nogal neutrale instelling die op een beter program zit te wachten, wanneer dat maar te realiseren zou zijn.

Belangrijk voor het begrijpen van het officiële beleid en de mogelijkheden van het alternatief is echter de vraag waarom de staat doet wat zij doet. Kan het beleid dat thans gevoerd wordt verklaard worden uit het motief de strijdvaardigheid van de arbeiders te temperen? In het kader van maatregelen die de situatie van zwakkere delen van de beroepsbevolking verslechteren – zoals de verscherping van de uitkeringsnormen, de verruiming van het begrip passende arbeid en de verlaging van de jeugdlonen – wordt er in het rapport wel op gewezen, dat de publieke opinie tegen onpopulaire groepen gemobiliseerd wordt, en dat dit de kans op verzet tegen (verdere) invoering van dergelijke maatregelen geringer

5. M. Kalecki, 'Political Aspects of Full Employment' (1943), in: E.K. Hunt en J.G. Schwartz (eds.), *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth 1972, pp. 420-430.

6. Zie bijv. de analyse van R. Boddy en J. Crotty, 'Class Conflict and Macro-Policy: The Political Business Cycle', in: *Review of Radical Political Economics* 7/1975, pp. 1-19.

maakt (blz. XXIII). Dergelijke 'politieke' inschattingen spelen verder in het rapport — althans in het makro-ekonomische gedeelte — geen rol. Een kritische en konkrete analyse van de verhoudingen tussen ekonomie, beleidsmakers en adviseurs is waarschijnlijk noodzakelijker dan een verbetering van de tot nu toe gepresenteerde analyse. Omdat ook wij in dit stuk daar nauwelijks mee bezig geweest zijn, geldt de laatste opmerking tevens voor onszelf.

Eerdere in TPE verschenen discussiebijdragen over het rapport *Economisch beleid uit de klem* waren:

Hugo van der Laan en Niko Siljee, *Economisch beleid uit de klem: een bespreking*. TPE 4/3.

Eduard Bomhoff, *Vraagstimulering en werkloosheid. Een kritiek op Economisch beleid uit de klem*. TPE 4/3.

Over vraagstukken van ekonomische politiek publiceerden wij verder onder meer:

Hugo van der Laan, *Het werkgelegenheidsbeleid in de jaren 1972-1976*. TPE 1/1.

Wiemer Salverda, *Het 1-procent-beleid: kritiek op een 'linkse' norm*. TPE 1/1.

Rob de Klerk, *Kosten, vraag en werkgelegenheid: een schets van ekonomisch-theoretische opvattingen en ekonomisch-politieke standpunten*. TPE 1/4.

Eduard Bomhoff, *Het CPB en de 'loonexplosie' van 1964*. TPE 1/4.

Gerrit Vlieger, *Bezuinigingen en werkgelegenheid*. TPE 2/3.

Christel Neusüss, *Nieuwe elementen in de huidige ekonomische stagnatie*. TPE 3/3.

Rob de Klerk en Boe Thio, *Van arbeidsplaatsentekort naar onderbezetting? Wederwaardigheden van het jaargangenmodel van het Centraal Planbureau*. TPE 3/4.